

Nowak, Marian

Problematyka rejonów uprzemysławianych : działalność Komitetu i Zakładu Badań Rejonów Uporzemysławianych PAN w rejonie płockim

Rocznik Mazowiecki 5, 506-510

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN NOWAK

PROBLEMATYKA REJONÓW UPRZEMYSŁAWIANYCH

Działalność Komitetu i Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN w rejonie płockim

Wiedza o procesach społecznych związanych z uprzemysłowieniem jest koniecznym warunkiem zrozumienia prawidłowości rządzących współczesnym światem i warunkiem właściwego kierowania dalszymi procesami przemian społecznych i gospodarczych w kraju.

Badania nad procesami uprzemysłowienia prowadzone w Polsce, idą w dwu kierunkach: jako badania makrospołeczne, ujmujące problematykę socjalistycznej industrializacji w skali kraju, i badania aspektów uprzemysłowienia w mikroskali, w skali rejonów. Instytucją powołaną do realizacji pogłębionych badań terenowych w rejonach uprzemysławianych jest Komitet Badań Rejonów Uprzemysławianych Polskiej Akademii Nauk, który powstał w listopadzie 1961 r. pod przewodnictwem prof. dra Stefana Ignara. Dla realizacji zadań Komitetu powstała Pracownia, a od 1967 r. Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN, koncentrujący się na badaniach w rejonie płockim i puławskim, gdzie usytuowane zostały terenowe stacje badawcze. Do roku 1964 powstało pięć Sekcji Komitetu w miastach uniwersyteckich, nastawionych na badania w

nowo powstających ośrodkach przemysłowych kraju.

Przedmiotem zainteresowań badawczych Komitetu i Zakładu stał się rejon uprzemysławiany, to jest taki obszar, w którym występuje „znaczna koncentracja wydarzeń związanych z przekształcaniem się naszego kraju z rolniczego w przemysłowo-rolniczy. Rejon uprzemysławiany stanowi wprost znakomite pole obserwacji o charakterze empirycznym, bez których to obserwacji i badań nie można osiągnąć pełnego sukcesu w tworzeniu teorii socjalistycznej industrializacji”¹.

Do zasadniczych dyrektyw metodologicznych przestrzeganych w działalności badawczej Komitetu i Zakładu należy interdyscyplinarność badań, które mają służyć nie tylko postępowi wiedzy z zakresu jednej dyscypliny, ale przede wszystkim rozwiązywaniu problemów społecznych wymagających udziału w badaniach specjalistów różnych dziedzin. Wiąże się z tym zasada kompleksowości wymagająca ujmowania procesów zach-

¹ D. Gałaj, *Badania procesów industrializacji w latach 1967—1969*, Zeszyty BRU, 1969, nr 34, s. 11.

dzących w rejonach uprzemysławianych w całości wzajemnych powiązań i uwarunkowań społecznych. Dalszym nkazem metodologicznym jest ujmowanie badanych zjawisk w ich ciągłości i zmienności czasowej, pozwalające na uchwycenie dynamiki zachodzących przemian. Stosowanie jednolitych lub zbliżonych metod badawczych w różnych rejonach miało pozwolić na analizy porównawcze procesów przemian w rejonach o różnym stopniu i charakterze uprzemysłowienia, a także w rejonach nie uprzemysłowionych traktowanych jako tereny kontrolne. Zorganizowanie badań w konkretnych rejonach miało pozwolić na wyciągnięcie wniosków charakterystycznych dla danego rejonu, przy uwzględnieniu wszelkich uwarunkowań przestrzennych, kulturowych i historycznych, a jednocześnie na ekstrapolowanie ogólnych prawidłowości na zjawiska zachodzące w innych rejonach kraju w warunkach industrializacji globalnej.

Materiały, na których oparte zostały prace badawcze Komitetu i Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych, należą do pięciu kategorii:

— materiały statystyczne ogólne i terenowe;

— materiały uzyskane poprzez badania Wielką Ankietą Wiejską, prowadzone przez ZBRU w rejonie płockim i puławskim w latach 1961, 1966 i 1971. Tą drogą uzyskane zostały dane pozwalające uchwycić dynamikę zmian w różnych wsiach i różnych grupach społeczności wiejskich;

— materiały pochodzące z badań szczegółowych nad konkretnymi tematami badawczymi podejmowanymi przez poszczególnych badaczy lub też zespoły badawcze;

— materiały uzyskane poprzez prowadzenie książek rachunkowości rolnej i dzienniczków czynności, pozwalające na szczegółowe analizy jakościowe;

— materiały pamiętnikarskie, dające wgląd w procesy psycho-społeczne

i przemiany świadomościowe, traktowane na ogół jako materiały uzupełniające inne metody badawcze².

Problematyka Komitetu i Zakładu została ujęta w dziewięć grup tematycznych, realizowanych przez zespoły badawcze, skupiające poza pracownikami Zakładu szereg osób realizujących swoje zainteresowania badawcze w ramach planów Komitetu i Zakładu.

W Zespołach prowadzone są badania: 1) nad siłą roboczą i stosunkami pracy, 2) nad instytucjami oświaty i kultury oraz organizacjami społecznymi, 3) nad strukturą agrarną oraz nad zmianami w poziomie i kierunkach produkcji rolnej, 4) nad warunkami bytowymi ludności i zmianami demograficznymi, 5) nad zmianami w gospodarstwie chłopskim, w rodzinie oraz społecznościach lokalnych, 6) nad przeobrażaniem się społeczności miejskich, 7) nad zmianami w strukturach przestrzennych, 8) nad zmianami w warunkach przyrodniczych, 9) zespół zagadnień różnych, kierujący swoje zainteresowanie ku teorii wzrostu gospodarczego i badań porównawczych nad gospodarką rozwiniętych krajów kapitalistycznych.

Najszerze studia w ramach zespołów problemowych prowadzi Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych w powiecie płockim i puławskim. Zainteresowania badawcze skierowane były w chwili powstania Komitetu w pierwszym rządzie na Płock i rejon płocki, wkraczający w pierwszy okres intensywnej industrializacji w wyniku rozpoczęcia w 1960 r. budowy Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych. Rozpoczęcie badań w Płocku uwarunkowane było poza tym dobrą atmosferą dla badań, związaną z tradycją badań naukowych w Płocku, chętnym współdziałaniem Towarzystwa Naukowego Płockiego, bogatymi zbiorami płocjanów i mazowianów

² Pamiątki z rejonu płockiego i puławskiego, ZBRU, 1967, nr 21.

w Bibliotece TNP, przychylnością władz terenowych, bliskością Płocka od Warszawy i bazą lokalową.

Możliwość zbadania sytuacji w mieście i rejonie u progu uprzemysłowienia, dającą szansę przyszłych porównań, stanowiła tak dużą zachętę dla podjęcia badań w pierwszych latach uprzemysławiania Płocka, że do roku 1963 podjętych zostało 47 tematów badawczych, w tym 18 tematów z zakresu przeobrażeń społeczno-gospodarczych i kulturalnych wsi, 16 prac z zakresu przeobrażeń społeczno-gospodarczych i kulturalnych środowiska miejskiego, 11 prac dotyczących problematyki zatrudnienia i stosunków pracy i 2 prace na temat warunków bytowych.

Dalszy rozwój badań w płockim rejonie uprzemysławianym przyniósł szereg dalszych tematów z zakresu wszystkich problemów badawczych realizowanych w Komitecie i Zakładzie, większość realizowanych tematów prowadzona była w kilku etapach w różnych okresach czasu.

Doniesienia z badań i fragmenty opracowań publikowane są w Zeszytach Badań Rejonów Uprzemysławianych, do końca roku 1971 ukazało się pięćdziesiąt numerów Zeszytów. Szerze prace ukazują się w formie oddzielnych pozycji w serii „Problemy Rejonów Uprzemysławianych” i innych wydawnictwach. Szereg artykułów z prowadzonych badań jest drukowanych w periodykach naukowych różnych specjalności, rejon płocki informowany jest o prowadzonych na tym terenie badaniach i ich wynikach przez artykuły w „Notatkach Płockich” — kwartalniku Towarzystwa Naukowego Płockiego. Dorobek badawczy, który znalazł wyraz w publikacjach i drukach wewnętrznych, zawarty jest w trytomowej Bibliografii Polskich Prac Badawczych, która ukazała się w Zeszytach BRU³. Zawarty jest także w wy-

dawnictwach publikowanych w oparciu o organizowane konferencje naukowe w rejonie płockim i innych rejonach uprzemysławianych⁴, poświęcone konkretnym problemom badawczym lub szerszej problematyce danego rejonu⁵.

Wiodącym kierunkiem zainteresowań Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych były badania przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi w warunkach intensywnego uprzemysławiania rejonu. Problematyka przemian w strukturze agrarnej oraz poziomie i kierunkach produkcji rolnej traktowana była jako najważniejsza. Pracami badawczymi kierował prof. dr S. Ignar. Badania zmian w poziomie i kierunkach produkcji rolnej prowadzone były przez dra K. Michnę w rejonie puławskim⁶. Ważną grupę tematyczną stanowiły badania inwestycji w rolnictwie rejonów uprzemysławianych, a także problem obrotu ziemią między producentami rolnymi oraz określenie społecznej ceny ziemi przejmowanej z rolnictwa przez przemysł. W badaniu tej problematyki podstawowe znaczenie posiadają materiały zawarte w Wielkiej Ankiecie Wiejskiej przeprowadzonej w powiecie płockim i puławskim trzykrotnie, tj. w latach 1961, 1966 i 1971.

Badania procesów zmian zachodzących w strukturze społeczno-zawodowej wsi prowadzone były przez prof. dra D. Gałaję. Przeobrażenia gospodarstwa chłopskiego i rodziny wiejskiej oraz społeczności lokalnych były przedmiotem badań dr B. Tryfan, dr E. Jagiełło-Łysiowej, dr D. Markowskiej i innych. Pod kierunkiem dra T. Hunka wykonane zostało monograficzne opracowanie ważniejszych instytucji obsługujących

⁴ Komitet i Zakład BRU — Gospodarka czynnikami ludzkimi w rejonach uprzemysławianych, LSW, Warszawa 1967.

⁵ TNP, Płock w Polsce Ludowej 1945—1970. TNP, Płock 1970.

⁶ K. Michna, Produkcja gospodarstw chłopskich. K. i W., Warszawa 1968.

³ ZBRU, 1969, nr 35/1; 1971, nr 45/2; 1972, nr 50/3.

rolnictwo w rejonie płockim i porównawczo w rejonie nie uprzemysławianym.

Badania nad siłą roboczą dotyczyły sieci szkół zawodowych z punktu widzenia zapotrzebowania na kwalifikowaną siłą roboczą w nowo budującym się zakładzie przemysłowym i szeregu innych problemów zatrudnienia, ujmowanych diagnostycznie i progностycznie. Badaniami tymi kierował prof. dr A. Rajkiewicz.

Badania prof. K. Miąkusa dotyczyły nadwyżek i niedoborów siły roboczej w rejonie Płocka i Puław, jej przepływu z rolnictwa do zawodów pozarolniczych, a także warunków, których spełnienie pozwoli na pełne wykorzystanie nadwyżek siły roboczej. W ramach problematyki siły roboczej prowadzone były badania przez dr A. Preiss nad kadrą inżynieryjno-techniczną Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku.

W zakresie warunków bytowych badania prowadzone były w zespole kierowanym przez prof. dra K. Romaniuka i opierały się na materiale ankietowym zebrany w roku 1962⁷, a następnie powtórnie w 1970 r. Odnoszą się one do zagadnień demograficznych, zasobów materialnych, dochodów pieniężnych, dojazdów do pracy, powiązań z rolnictwem, zarobków i stażu pracy oraz standardu mieszkaniowego. Prowadzone były również przez dra M. Ignara badania nad poziomem życia robotników rolnych PGR w rejonach uprzemysławianych Płocka i Lubina⁸.

Prace badawcze nad procesami przemian zachodzących w mieście pod wpływem powstającego dużego zakładu przemysłowego w zakresie zmian struktury społeczno-zawodowej ludno-

ści Płocka i problemu ludzi starych prowadzone były przez prof. dra J. Piotrowskiego. Zmiany w strukturze społeczno-przestrzennej miasta i procesy ekologiczne zostały opracowane przez dr E. Kaltenberg-Kwiatkowską. Badania nad rodzinami wychodźców ze wsi i procesami ich adaptacji w środowisku płockim prowadził dr F. Jakubczak. Kolejny problem, będący przedmiotem badań dr I. Nowakowej, dotyczy zmian społecznych i kulturalnych w środowisku robotników płockich⁹. Badania prowadzone w Płocku obejmują także zjawiska patologii społecznej, jak problem chorób psychicznych, przestępczości i alkoholizmu; autorami tych badań są J. Henisz, Z. Bizoń, K. Askanas i P. Zakrzewski.

Duży rozdział w problematyce badawczej Komitetu i Zakładu BRU zajmuje problematyka oświatowa. Badaniami w tym zakresie kierował dr M. Kozakiewicz. Badania dotyczyły zjawisk z zakresu oświaty i kultury, a szczególnie funkcjonowania szkoły w warunkach uprzemysławiania. W badaniach opierano się m. in. na zorganizowanej grupie stałych korespondentów wśród nauczycieli ze szkół płockich i rejonu. Badania nad funkcjonowaniem szkoły w warunkach wiejskich realizowane były w oparciu o metodę obserwacji uczestniczącej zrealizowanej przez dra Z. Kwiecińskiego (w Brudzeniu) i dra W. Winclawskiego (w Bielsku).

Prace badawcze nad zmianami w strukturach przestrzennych zachodzących w mieście i rejonie uprzemysławianym prowadzone były pod kierunkiem prof. dra Z. Lacherta. Koncentrowały się na zagadnieniach zmian zachodzących w układach organizacji przestrzennej. Podjęto także studia zmierzające do sformułowania modeli organizacji przestrzennej w rejonach uprzemysławianych. Prace badawcze

⁷ ZBRU, 1968, nr 30.

⁸ F. Kolbusz, M. Ignar, Załogi państwowych gospodarstw rolnych a proces uprzemysławiania. KBRU PAN, Kraków 1969.

⁹ Praca w druku.

nad tą problematyką w rejonie płockim prowadzili prof. dr A. Stasiak i doc. dr J. Tobiasz.

Dokonany przegląd problemów badawczych realizowanych w ramach działalności Komitetu i Zakładu Badań Rejonów Przemysławianych PAN uwzględnia jedynie najważniejsze problemy badawcze realizowane w płockim rejonie uprzemysławianym z przykładowo wymienionymi tematami oraz nazwiskami realizatorów.

W listopadzie 1971 r. w oparciu o Zakład Badań Rejonów Upzremysławianych PAN i Zakład Ekonomiki Rolnictwa PAN powołany został Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, który, obok problematyki ogólnokrajowej dotyczącej wsi i rolnictwa, realizować będzie także plany badawcze Komitetu Badań Rejonów Upzremysławianych PAN, w tym także dalsze badania w rejonie płockim.

W listopadzie 1971 r. w oparciu o Zakład Badań Rejonów Upzremysławianych PAN i Zakład Ekonomiki Rolnictwa PAN powołany został Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, który, obok problematyki ogólnokrajowej dotyczącej wsi i rolnictwa, realizować będzie także plany badawcze Komitetu Badań Rejonów Upzremysławianych PAN, w tym także dalsze badania w rejonie płockim.

W listopadzie 1971 r. w oparciu o Zakład Badań Rejonów Upzremysławianych PAN i Zakład Ekonomiki Rolnictwa PAN powołany został Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, który, obok problematyki ogólnokrajowej dotyczącej wsi i rolnictwa, realizować będzie także plany badawcze Komitetu Badań Rejonów Upzremysławianych PAN, w tym także dalsze badania w rejonie płockim.